

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ПРИКАРПАТСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМ. ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА**

Державне право зарубіжних країн

**ПРОГРАМА
вибіркової навчальної дисципліни
підготовки бакалаврів
спеціальності 081 «Право»
галузь знань 08 Право**

м. Івано-Франківськ

2019 рік

РОЗРОБЛЕНО ТА ВНЕСЕНО:

Навчально-науковим Юридичним інститутом Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

РОЗРОБНИК ПРОГРАМИ:

К.ю.н., викладач кафедри конституційного, міжнародного та адміністративного права Пташник І.Р.

Обговорено та рекомендовано до видання Вченою радою Юридичного інституту

6 березня 2019 р., протокол №7

ВСТУП

Програма вивчення нормативної навчальної дисципліни «Державне право зарубіжних країн» складена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки бакалаврів напряму 6.030401 правознавство.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є широке коло теоретичних та практичних питань, що стосуються специфічних міжнародно-правових інструментів, за допомогою яких регулюються міжнародні відносини, зокрема, історію державотворчості в різноманітних країнах, особливості формування та діяльності органів управління, форми устрою держави, захист прав людини, тощо.

Сучасний розвиток міжнародних відносин характеризується новими підходами до вирішення глобальних проблем у світі, а міжнародне співтовариство стає більш консолідованим у розв'язанні проблем і визначенні співпраці держав. Вивчення державного права зарубіжних країн як особливої правової системи для юристів має важливе значення, оскільки закладає підвалини розуміння творення основоположних документів – конституцій, формування органів влади, особливості політичних систем світу, оскільки надає екзистенційне розуміння державотворчого процесу та правотворення у часовому вимірі.

Міждисциплінарні зв'язки:

Дисципліна «Державне право зарубіжних країн» органічно пов'язана з теорією держави та права, історією держави та права, конституційним (державним) правом зарубіжних країн; конституційним, адміністративним, кримінальним та іншими галузями права.

Програма навчальної дисципліни складається з таких змістових модулів:

1. Змістовий модуль 1 “Державне право зарубіжних країн: загальна частина”. «Предмет і завдання навчальної дисципліни. Конституції зарубіжних країн. Конституційний контроль. Конституційно-правовий статус людини і громадянина. Форми правління і форми державного устрою. Політичний

режим. Політичні інститути і партійні системи. Способи формування органів державної влади. Вибори і референдум. Парламент в зарубіжних країнах. Глава держави. Уряд в зарубіжних країнах.».

2. Змістовий модуль 2. “Державне право зарубіжних країн: особлива частина”. «Політичні інститути і конституційне право США. Політичні інститути і конституційне право Великобританії. Політичні інститути і конституційне право Німеччини. Політичні інститути і конституційне право Франції. Політичні інститути і конституційне право Японії. Політичні інститути і конституційне право Китайської Народної Республіки.»

1. Мета та завдання навчальної дисципліни

1.1. **Метою дисципліни** «Державне право зарубіжних країн» є формування у студентів цілісного уявлення про міжнародне та національне право як особливі системи права; надання необхідних знань національних і міжнародно-правових актів, умінь та навичок правильного їх застосування; формування вмінь і навичок роботи з нормативно-правовими документами, їх грамотну класифікацію, вміння правильно використовувати юридичні терміни; формування наукового світогляду; визначення проблем, що виникають при його застосуванні та шляхи їх усунення.

Таким чином, метою навчальної дисципліни є аналіз та вивчення принципів та норм, які регулюють внутрішню структуру держав, історичні передумови сучасних державотворчих процесів.

1.2. **Завдання навчальної дисципліни** «Державне право зарубіжних країн» полягає в системному і комплексному підході до вивчення суті і змісту внутрішньо-правових явищ, визначення їх ролі і місця в системі сучасних міжнародних відносин.

Основними завданнями вивчення дисципліни «Державне право зарубіжних країн» є:

- опанування студентами теоретичною і нормативною базою внутрішньо державного устрою країн з різних правових систем;
- вміння застосовувати на практиці теоретичні знання з міжнародно-правових питань, що постають у сфері сучасних міжнародних відносин;
- засвоєння студентами концептуальних основ походження та сутності державотворчих процесів, особливостей формування органів державної влади;
- вивчення політичних систем, політичних устроїв;
- дослідження співвідношення міжнародного публічного та національного права;
- формуванні у студентів розуміння ролі та повноважень парламентів, глав держав та урядів, судових систем;

- дослідження особливостей та специфіки конституційного права різних країн.

1.3. Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні:

знати:

- особливості предмета сучасного державного права зарубіжних країн;
- місце міжнародно-правових норм у системі нормативного регулювання;
- особливості створення та формування конституцій держав та конституційного контролю;
- співвідношення міжнародного і національного права;
- особливості конституційного права країн із різних правових систем ;
- особливості конституційно-правового статусу людини та громадянина;
- універсальні повноваження урядів, парламентів та глав держав;
- форми правління держав та форми територіального устрою.

вміти:

- користуватися міжнародно-правовими актами та національними актами відповідних держав;
- розмежовувати форми правління держав та форми територіального устрою, як на сьогодні існують в різних країнах;
- застосовувати положення положення конституції України та інших країн та вміти здійснювати порівняльно-правовий аналіз їх положень;
- тлумачити норми національних нормативних актів щодо особливостей формування гілок влади в різних країнах світу;
- оцінювати національне законодавство з точки зору його відповідності сучасному міжнародному праву.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 90 годин / 3 кредити ЄКТС.

2. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни

ЧАСТИНА ЗАГАЛЬНА

Тема 1. Предмет і завдання навчальної дисципліни

Поняття конституційного (державного) права. Конституційне право - головна галузь національного права зарубіжних країн. Терміни “ конституційне право” і “ державне право”. Предмет регулювання і система конституційного права. Загальні риси конституційного права і його особливості в окремих країнах та їхніх групах. Конституційно-правові відношення в зарубіжних країнах. Суб'єкти й об'єкти конституційно-правових відношень. Політичний характер цих відношень. Правові і не правові відношення в конституційно-політичній сфері. Метод конституційно-правового регулювання в досліджуваних країнах. Його особливості. Види конституційно-правових норм. Джерела конституційного (державного) права зарубіжних країн. Види джерел та їхні особливості в різних країнах. Співвідношення їхньої юридичної сили. Основні тенденції розвитку конституційного права зарубіжних країн. Чинники, що визначають розвиток конституційного права. Конституційне (державне) право зарубіжних країн як наука. Її юридичний і політичний характер. Завдання навчальної дисципліни.

Тема 2 . Конституції зарубіжних країн. Конституційний контроль

Поняття і сутність конституції. Юридичні і фактичні конституції. Об'єкти конституційного регулювання; тенденція до розширення їхнього кола. Характеристика конституцій, прийнятих після другої світової війни. Демократизм і реакційність, реальність і фіктивність конституції. Форма і структура конституцій. Писані та неписані конституції. Значення преамбул, перехідних, тимчасових і заключних положень, додатків. Способи прийняття і зміни конституцій, їхня оцінка з погляду демократії. “Жорсткі” і “гнучкі” конституції. Постійні і тимчасові конституції. Поняття конституційного контролю. Терміни “контроль” і “нагляд”. Неконституційність акта. Моделі конституційного контролю: американська та європейська. Об'єкти

конституційного контролю. Предмет перевірки акта на відповідність конституції. Види конституційного контролю. Органи конституційного контролю. Судові і квазісудові органи. Політичний контроль.

Тема 3. Конституційно-правовий статус людини і громадянина.

Права людини в конституційному праві. Права людини і права громадянина. Розходження між правами та свободами. Еволюція конституційних прав та свобод. Суб'єкти конституційних прав та свобод. Особливості конституційних формулювань, що проголошують права і свободи. Співвідношення прав і свобод з обов'язками і відповідальністю. Громадянство (підданство). Поняття громадянства, його вплив на обсяг прав, свобод і обов'язків людини. Способи придбання і припинення громадянства. Інститут мульти-громадянства. Режим іноземних громадян і осіб без громадянства. Інститут притулку. Расова, національна та інша дискримінація. Рівність перед законом і судом. Особливості реалізації принципу рівноправності в ряді країн, що розвиваються. Конституційні права, свободи й обов'язки: соціально-економічні, культурні, політичні й особисті. Їх конкретний зміст і можливості реалізації. Гарантії прав і свобод. Обмеженість матеріальних і політичних гарантій.

Тема 4. Форми правління і форми державного устрою. Політичний режим.

Поняття державного (політико-територіального) устрою та його значення для соціального управління. Чинники, що визначають політико-територіальний устрій, його основні форми. Спеціальний адміністративно-територіальний поділ. Унітарна форма політико-територіального устрою: поняття і види. Політико-адміністративний територіальний розподіл, його структура. Територіальна автономія, її види. Контроль центру за місцевим самоврядуванням. Тенденції розвитку сучасного унітаризму. Особливості політико-територіального устрою унітарних країн, що розвиваються. Статус залежних територій.

Федеративна форма політико-територіального устрою: поняття і види. Різниця між федерацією та конфедерацією. Праве положення суб'єктів

федерації і федеральних територій. Їхнє представництво в органах федерації. Розподіл компетенції між федерацією і її суб'єктами. Залишкові повноваження. Способи забезпечення центрального контролю за суб'єктами федерації. Сучасні тенденції розвитку федералізму. Теорії федералізму. 4. Поняття форми правління. Причини різноманіття форм правління. Сполучення принципів поділу влади, верховенство парламенту, “стримувань і противаг”.

Монархія: поняття і види. Еволюція монархій при переході від феодалізму до капіталізму. Абсолютна монархія: поняття й основні ознаки. Конституційна (обмежена) монархія: дуалістична і парламентарна монархія, головне розходження між ними. “Виборна” монархія.

Республіка: поняття і види, співвідношення з політичним режимом. Президентська (дуалістична) і парламентарна республіка, основне розходження між ними. Загальна характеристика парламентарного і дуалістичного режимів. Змішана (напівпрезидентська) республіка. Особливості республіканської форми правління в країнах, що розвиваються, з однопартійною системою, а також в інших випадках авторитарного політичного режиму.

Поняття політичного режиму, його види. Чинники, що визначають встановлення політичного режиму, а також його еволюцію. Вплив політичного режиму на форму державної організації. Відбиток політичного режиму в конституційному (державному) праві. Демократичний режим, його загальні риси й особливості в окремих країнах. Причини цих особливостей. Закономірний розвиток демократії, її деформації і перекручення. Надзвичайний стан та його види. Авторитарний режим, його загальні риси і види. Відмінність неофашистських режимів від “класичного” фашизму. Особливості авторитарних режимів у країнах, що розвиваються. Тоталітаризм

Тема 5. Політичні інститути і партійні системи

Поняття і соціальне призначення політичних інститутів. Держава як політичний інститут: а) правова; б) соціальна; в) демократична. Партії як політичний інститут. Поняття і сутність. Поняття і соціальне призначення політичної партії. Функції політичних партій у сучасних суспільствах. Форми взаємодії

політичних партій із державою й іншими політичними інститутами. Інституціоналізація політичних партій, їхній конституційно-правовий статус. Класифікація політичних партій у залежності від їхньої соціальної бази і соціальних інтересів. Можливості і практика міжпартійного співробітництва. Форми організації політичних партій. Фінансування політичних партій. Партійні системи. Поняття партійної системи. Класифікація партійних систем. Особливості партійних систем в окремих країнах. Соціально-економічні і соціально-культурні інститути (профспілки, масові неполітичні рухи, церква, ЗМІ).

Тема 6. Способи формування органів державної влади. Вибори і референдум.

Вибори: поняття, соціальне призначення і політична роль. Види виборів. Виборча система (у широкому розумінні). Конституційно-правове регулювання виборів. Виборче право в об'єктивному суб'єктивному змісті. Основні принципи суб'єктивного виборчого права. Загальність виборчого права. Активне і пасивне виборче право. Виборчі цензи (кваліфікації). Свобода вибору. Абсентеїзм, його причини й оцінка. Обов'язковий вотум, його оцінка. Рівність виборчого права. Норма представництва і способи її забезпечення. Виборчі округи, їхні види. Виборча "геометрія" ("географія"), джеррімендерінг. Куріальні вибори. Прямі і непрямі (багатоступеневі) вибори. Їхня оцінка. Таємне голосування: ціль і способи. 3. Виборчий процес, його основні стадії. Призначення виборів, формування органів по їхньому проведенню, утворення виборчих округів і виборчих дільниць. Реєстрація виборців, її способи. Висування кандидатів. Їхня реєстрація. Роль політичних партій. Виборча застава, її значення. Виборча кампанія. Законодавство про виборчі витрати. Порядок голосування (бюлетенями і за допомогою машин). Голосування поштою і за дорученням. Гарантії законності виборчих дій. Виборчі системи (у вузькому розумінні). Мажоритарна виборча система, її різновиди. Способи подолання нерезультативності першого туру при мажоритарній системі абсолютної або кваліфікованої більшості. Альтернативне голосування. Оцінка системи.

Система пропорційного представництва. Виборчий метр (виборча квота, виборча частка). Правило найбільшого залишку. Правило найбільшої середньої.

Метод д'Онדה. Другий розподіл. Преференційне голосування. Загороджувальний пункт. Оцінка системи. Поєднання мажоритарної і пропорційної систем у деяких країнах. Система єдиного переданого голосу. Система єдиного непереданого голосу. Кумулятивний вотум. Вибори в країнах, що розвиваються, їхні особливості. Відкликання і його процедура. Референдум: поняття і сутність. Конституційно-правове регулювання. Поняття плебісциту. Види референдуму. Порядок його проведення: ініціатива, призначення, агітаційна кампанія, голосування, визначення результатів. Юридична чинність актів, прийнятих шляхом референдуму. Практика референдумів у різних країнах, її оцінка.

Тема 7. Парламент в зарубіжних країнах

Соціальне призначення і політична роль парламенту як органа народного (національного) представництва, чинники, що визначають юридичне і фактичне значення парламенту в механізмі державного управління суспільством. Лобізм. Палати парламенту: їхнє число, порядок формування і значення в діяльності парламенту. Компетенція парламенту: функції, повноваження й акти. Способи обмеження компетенції парламенту. Внутрішня організація парламенту і його палат. Внутрішні керівні органи. Комісії і комітети. Депутатські об'єднання (фракції, групи і т.п.); фракційний примус і його роль. Статус депутата. Юридична природа депутатського мандата. Права й обов'язки депутата. Депутатські пільги і привілеї. Парламентські процедури. Законодавчий процес, його стадії. Бюджетний процес. Форми парламентського контролю за державною адміністрацією. Судові процедури. Погоджувальні процедури. Спеціалізовані органи парламентського контролю. Слідчі комісії і комітети. Рахункові палати. Омбудсмени, парламентські уповноважені.

Тема 8. Глава держави

Соціальне призначення і політична роль глави держави. Види глави держави і порядок заміщення посади одноособового глави держави. Відповідальність глави держави. Компетенція глави держави в залежності від форми правління. Взаємовідносини з парламентом, урядом, державним апаратом. Повноваження по вищому представництву держави поза і усередині країни. Повноваження в області особистого статусу громадян. Надзвичайні повноваження. Акти глави держави. Контрасігнатура (скріплення підписом). Особливості статусу глави держави в умовах авторитарних режимів. Апарат глави держави, його політична роль.

Тема 9. Уряд

Соціальне призначення і політична роль уряду. Види уряду. Уряд і кабінет. Поняття державної адміністрації. Порядок формування уряду при різних формах правління. Партійний і соціальний склад уряду. Державний режим. Компетенція уряду. Взаємовідносини з парламентом і главою держави. Регламентарна влада. Делеговане законодавство. Парламентська відповідальність. Надзвичайні повноваження. Глава уряду, його юридичний статус при різних формах правління і політична роль. Урядовий апарат, його функції і політична роль. Урядові відомства й органи при уряді і його главі. Основні принципи державної служби. Бюрократизація урядового апарата. Особливості положення уряду і його глави в умовах авторитарних політичних режимів.

ОСОБЛИВА ЧАСТИНА

Тема 10. Політичні інститути і конституційне право США

Політична система. Партійна система і політичні партії. Політична роль профспілок і соціально-економічних організацій підприємців. Найбільше значимі засоби масової інформації. Конституційний розвиток. Конституція США і порядок її зміни. Зміст конституційних поправок. Конституції штатів. Конституційний статус людини і громадянина. Його утримання і гарантії. Білль про права. Виборча система. Активне і пасивне виборче право. Первинні

вибори (праймеріз). Остаточне визначення кандидатів. Виборчі округи. Система розподілу мандатів. Порядок виборів президента, віце-президента, конгресменів і сенаторів. Конгрес. Повноваження, внутрішня організація і взаємовідносини його палат. Законодавчий процес. Імпічмент. Президент. Повноваження, акти, порядок заміщення посади у випадку дострокової вакансії. Кабінет. Виконавче керування. Федеральний чиновницький апарат. Верховний суд. Порядок формування і повноваження. Судова система США і її особливості. Система конституційного нагляду. Федералізм США. Правове положення штатів і їхні взаємовідносини із центром. Положення федерального округу. Залежні території. Політико-адміністративний устрій штатів. Органи штатів і місцеве самоврядування. Системи міського самоврядування. Колоніальне керування і самоврядування.

Тема 11. Політичні інститути і конституційне право Великобританії

Політична система. Партійна система і політичні партії. Політична роль профспілок і соціально-економічних організацій підприємців. Найбільше значимі засоби масової інформації. Конституційне право Великобританії і його особливості. Джерела конституційного права, їхнє юридичне значення. Поняття загального права. Конституційно-правовий статус людини і громадянина і його гарантії. Судові накази. Підданство. Громадянство Співдружності. Виборча Система. Активне і пасивне виборче право. Виборчі округи і система розподілу мандатів. Референдум. Порядок його проведення. Парламент, його структура. Повноваження, внутрішня організація і взаємовідносини палат. Законодавчий процес. Монарх. Прерогативи корони і її фактична політична роль. Порядок престолонаслідування. Уряд і кабінет. Порядок формування і відповідальність. Правовий статус і роль прем'єр міністра. Урядовий апарат. Політико-адміністративний устрій територій. Статус Уельсу, Шотландії, Північної Ірландії, о. Мен та інших. Статус Лондона. Місцеве самоврядування. Основи судової системи.

Тема 12. Політичні інститути і конституційне право Німеччини

Політична система. Партійна система, політичні партії і їхній конституційно-правовий статус. Політична роль профспілок і соціально-економічних організацій підприємців. Найбільше значимі засоби масової інформації. Конституція. Конституційний розвиток Західної і Східної Німеччини після другої світової війни. Основний закон ФРН 1949 р., його характеристика і розвиток. Конституційна реформа 1968 р. Об'єднання Німеччини. Конституції земель. Конституційний статус людини і громадянина і його гарантії. Практика "заборони на професії". Надзвичайне законодавство. Виборча система. Активне і пасивне виборче право. Виборчі округи. Система розподілу мандатів. Бундестаг і бундесрат. Порядок їхній формування, їхній повноваження, внутрішня організація і взаємовідносини. Законодавчий процес. Спільний комітет. Уповноважений бундестагу по обороні. Федеральний президент. Порядок обрання, компетенція і порядок її здійснення, відповідальність. Реальна політична роль. Федеральний уряд. Порядок його формування, компетенція, акти. Статус федерального канцлера. Особливість парламентської відповідальності. Надзвичайні повноваження. Федеральний урядовий апарат. Федеральний конституційний суд. Система конституційного контролю. Федералізм. Правове положення земель і їхні взаємовідносини із Центром у нормальних і надзвичайних умовах. Політико-адміністративний устрій земель. Органи земель: ландтаги й уряди. Особливості органів влади Берліна, Гамбургу і Бремена. Організація місцевого управління і самоврядування у землях. Конституційні основи судової системи.

Тема 13. Політичні інститути і конституційне право Франції

Політична система. Партійна система і політичні партії. Політична роль профспілок і соціально-економічних організацій підприємців. Найбільше значимі засоби масової інформації. Конституція. Конституційний розвиток Франції після другої світової війни. Характеристика Конституції 1958 р. і її наступних змін. Конституційний статус людини і громадянина. Особливості його гарантії. Виборча система. Активне і пасивне виборче право. Виборчі

округи. Система розподілу мандатів. Порядок виборів президента, сенаторів і депутатів. Парламент, його структура. Повноваження, внутрішня організація і взаємовідносина палат. Конституційні обмеження компетенції парламенту. Законодавчий процес. Президент, його соціальне призначення і політична роль. Компетенція і взаємовідносина з парламентом і урядом. Акти.

Відповідальність. Апарат президента. Уряд. Порядок його формування і компетенція. Акти. Відповідальність. Урядовий апарат. Посередник.

Конституційна рада. Система конституційного контролю. Політико-адміністративний устрій території. Місцеве управління і самоврядування. Форми контролю центру за місцевим самоврядуванням. Конституційні основи судової системи.

Тема 14. Політичні інститути і конституційне право Японії

Політична система. Партийна система, політичні партії і їхній конституційно-правовий статус. Політична роль профспілок і соціально-економічних організацій капіталу. Найбільше значимі засоби масової інформації. Конституція 1947 р., її характеристика. Конституційний статус людини і громадянина і його гарантії. Виборча система. Активне і пасивне виборче право. Виборчі округи. Система розподілу мандатів. Порядок виборів членів обох палат парламенту. Парламент. Повноваження, внутрішня організація і взаємовідносина палат. Законодавчий процес. Монарх. Його юридичні і фактичні повноваження, політична роль. Порядок престолонаслідування. Кабінет, порядок його формування, повноваження, акти, відповідальність. Роль Прем'єр міністра. Державний апарат. Політико-адміністративний устрій. Місцеве самоврядування. Конституційні основи судової системи. Система конституційного нагляду.

Тема 15. Політичні інститути і конституційне право Китайської Народної Республіки

Політична система. Комуністична партія Китаю і її положення в політичній системі; демократичні партії, і їхня специфіка. Народна політична

консультативна рада Китаю. Профспілки й інші масові організації. Засоби масової інформації. Конституційний розвиток після перемоги революції в 1949 р., її характеристика. Конституційний статус людини і громадянина, його гарантії і реалізація. Виборча система. Активне і пасивне виборче право. Принципи представництва і виборчі одиниці. Порядок виборів депутатів, включаючи систему розподілу мандатів. Порядок відкликання депутатів. Всекитайські збори народних представників, повноваження, організація і процедура, включаючи законодавчий процес. Постійний комітет Всекитайських зборів народних представників. Порядок його формування, повноваження, порядок роботи. Центральна військова рада. Голова КНР. Порядок обрання, повноваження, відповідальність. Державна рада. Порядок формування, повноваження, відповідальність. Відомства та їхній статус. Районна національна автономія. Політико-адміністративний устрій території. Місцеві збори народних представників, їхні постійні комітети і місцеві народні уряди. Порядок формування, повноваження, взаємовідносини, відповідальність. Особливості статусу органів самоврядування районів національної автономії. Органи суспільного самоврядування на місцях. Конституційні основи систем суду і прокуратури.

Рекомендована література та джерела для опрацювання

1. Бостан С.К. Державне право зарубіжних країн: Навч.-метод. посіб./ С.К.Бостан, І.В.Сажнев; Запоріж. юрид. ін-т МВС України. - Запоріжжя: ЗЮІ МВС України, 2001. - 254 с.
2. Георгіца А.З. Конституційне право зарубіжних країн: Підручник. – Тернопіль: Астон, 2003. – 432 с.
3. Гураль П.Ф., Левицька Г.Р. Конституції та конституціоналізм в зарубіжних країнах: Львів, 1997. – 108 с.
4. Давид Р., Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности: Пер. с фр. - М.: Междунар. отношения, 1996. - 400 с.
5. Державне право зарубіжних країн. Загальна частина / Під ред. Ріяки

В.О Шуваловой В.А. та ін. - Х.: НЮАУ, 1996. - 187 с.

6. Дмитрієв А.І. Порівняльне правознавство: Навч. посібник/ А.І. Дмитрієв, А.О. Шепель; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. - К.: Юстініан, 2003. - 184 с.

7. Кампо В. М., Гринчак В. А., Заяць І. Я. та ін. Конституціїкраїн парламентськоїдемократії: Навч. пос. – К.: НМК ВО, 1992.

8. Порівняльне правознавство: Підруч./ За ред. В.Д. Ткаченка. - Х.: Право, 2003. - 274 с.

9. Чернецька О.В. Правові системи сучасності: Навч.посіб./ О.В.Чернецька, В.С.Шилінгов. - Ірпінь: Нац. акад. ДПС України, 2003. - 102 с.

10. Шаповал В. М. Конституційне право зарубіжних країн. Підручник. - К.: Арттек, 2002.- 264с.

11. Шаповал В.М. Конституційні системи зарубіжних країн. К.: Вища школа, 1992. – 135 с.

4. Форма підсумкового контролю успішності навчання: залік.

5. Засоби діагностики успішності навчання усне опитування, письмове експрес – опитування, розв’язання задач, виконання тестів, складання блок-схем і таблиць.